

Summary

This article is devoted to the problem of research of functioning of designations of colour in English paremias.

Keywords: paremia, designation of colour.

УДК 811.161.2'38

Мелентьєва В.Ю.,

аспірантка,

Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова

ЛІНГВОФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПТІВ ДИНАМІКИ І СТАТИКИ У ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

У другій половині ХХ ст. постає необхідність дослідження мови з точки зору її участі у пізнавальній діяльності людини. Такий напрям суттєво розширив горизонти лінгвістичних досліджень і дістав назву “когнітивна лінгвістика”. Отримана у процесі предметно-пізнавальної діяльності інформація надходить до людини через різні канали, але предметом вивчення в когнітивній лінгвістиці є лише та її частина, яка набуває відображення і фіксацію у мовних формах [8, 10].

Когнітивна лінгвістика – напрям мовознавства, у якому мова розглядається як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань, спрямований на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою інтеріоризованої дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду [12, 352]. Найважливішим об'єктом дослідження у когнітивній лінгвістиці є концепт.

Термін “концепт” широко застосовується у різних напрямках лінгвістичної науки. Вважають, що його ввів у науковий обіг С.А. Аскольдов ще у 1928 р. у статті “Концепт і слово”, але до середини ХХ ст. його відкриття не було підтримане та продовжене.

У другій половині ХХ ст. суть поняття “концепт” поглиблено вивчали Г. Фреге, А. Вержбицька, В. Карасик, Ю. Степанов, Н. Арутюнова, О. Селіванова, В. Кононенко, В. Іващенко, М. Мамич, М. Скаб, О. Городецька, Н. Бігунова, О. Кагановська, В. Старко, Г. Огаркова, Ю. Белозорьова, Я. Прихода, Т. Вільчинська, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Ставицька, А. Мойсієнко та ін.

Концепт – результат пізнання навколишнього світу людиною, цілісне ідеальне утворення, що відображує багатовіковий досвід і специфіку національної культури. Концепти виступають у ролі своєрідних культурних кодів певної нації, які передаються від покоління до покоління і засвоюються разом із мовою. Вони є основою культурної комунікації [5, 192].

Метою статті є спостереження над вивченням концептів “динаміка” і “статика” у лінгвофілософській науці.

Властивість світу бути у постійних змінах визначається поняттям “рух”. Проблема руху завжди хвилювала філософську думку. Вже філософи стародавнього світу вважали його єдиним і різноманітним, таким, що постійно

змінюється, зберігаючи свою цілісність. Геракліт одним з перших осмислив зміну як взаємоперетворення протилежностей і говорив, що все рухається, змінюється, “все тече”, “не можна увійти в одну й ту саму річку двічі” [13, 33]. Про суперечливість руху знаходимо у філософії стародавньої Індії та Китаю (Лао-Цзи та ін.). Природу руху досліджували також природознавці та філософи XVII–XVIII ст., однак Декарт, Гоббс, Ламетрі, Ньютон та інші зводили всі види руху до механічної форми. Уперше в історії філософії Гегель розглянув дійсність у вигляді безперервного процесу змін, руху і розвитку. Для нього рух – це вже не тільки просторові переміщення, але й “життєвість”, “імпульс”, “діяльність”, “розвиток” [13, 33]. Але оскільки сама дійсність є породженням світового розуму, абсолютної ідеї, то рух і розвиток розглядались ним як рух духу, понять, ідей. У сучасному розумінні поняття “рух” охоплює всі зміни і процеси, які відбуваються в світі починаючи від просторових переміщень і закінчуючи мисленням [13, 34].

Упродовж розвитку пізнання були спроби дати класифікацію форм руху. Тепер деякі вчені пропонують різні варіанти класифікації форм руху. Виділяється їх дві групи: ті, які виявляються у всіх відомих просторових масштабних та структурних рівнях матерії, і ті, що притаманні лише певним структурним рівням у неорганічній та живій природі, в суспільстві. Однак найбільш повною вважається класифікація німецького мислителя Ф. Енгельса, який запропонував класифікувати рух відповідно до основних форм його існування. Він виділив механічний, фізичний, хімічний, біологічний та соціальний види руху. Так, механічний рух він пов'язує з переміщенням матеріальних об'єктів у просторі, фізичний – з рухом елементарних частинок, внутріатомними і внутріядерними процесами, хімічний – з рухом молекул, біологічний – з рухом білкових тіл, соціальний – з усією сукупністю явищ суспільного життя [13, 34]. Зараз також говорять про геологічний, демографічний, лінгвістичний та інші види руху.

Рух – це не одномірний складний і суперечливий процес. Рух є єдністю змінності і стійкості, динаміки і статичності. Спокій характеризує рух з боку сталості, незмінності, відносності. Поняття спокою висувається для характеристики станів руху, що забезпечують стійкість предмета і його якісну специфічність. Рух і спокій перебувають у тісному взаємозв'язку [16, 294].

У поняття “спокій” наука філософія вкладає такий зміст: а) наявність протягом певного часу незмінності, постійності, визначеності предметів властивостей і відношень, станів, процесів і т.д.; б) нерухомість одного тіла відносно іншого. Таким чином, у поняття спокою вкладають такий же широкий зміст, як і в поняття руху. Основою суперечливої єдності руху і спокою є рух. Спокій завжди виступає лише моментом руху. Рух – абсолютний, спокій – відносний: він завжди має місце стосовно якої-небудь системи відліку, а також стосовно певної форми руху [15, 161].

Філософському вченню професорів Києво-Могилянської академії було притаманне розуміння єдності матерії і руху, його суперечливості, плинності речей. Рух – це така властивість матерії, без якої не можна збагнути будь-яких змін, процесів виникнення і зникнення, кругообігу в природі. “Без ґрунтового розуміння

руху, – писав Ф. Прокопович, – неможливо добре зрозуміти і всього іншого, бо всі зміни, виникнення і загибель, кругообіг хмар, рух елементів, активність і пасивність, швидкість і змінність відбуваються завдяки рухові. Рух являє собою загальне життя всього світу” [14, 128]. Однак “причиною причин” цього руху, на думку філософа, є бог, тобто ця проблема вирішувалася філософами академії з позицій пантеїзму. Разом з тим, незважаючи на такі пантеїстичні уявлення, у філософії Києво-Могилянської академії знаходилися відображення елементи діалектики, глибокого розуміння сутності протилежностей у розвитку природи, її речей і явищ. І. Гізель, наприклад, вважав, що речі рухаються самі по собі і це відбувається внаслідок діяння протилежних сил, “де немає протилежностей, – писав І. Гізель, – там немає ні виникнення, ні знищення”, тобто немає руху. “Рух, – підкреслював Ф. Прокопович, – виникає з протилежного, тобто спокою. Вся природа є єдністю руху і спокою. Якщо речі рухаються чи знаходяться у спокої, то все це “обумовлюється самою природою, її принципами. Природа є принципом і причиною руху і спокою, тобто якщо речі рухаються, їх рух обумовлюється природою, і якщо перебувають у спокої, то їх спокій знову-таки обумовлює природа. Тіла за своєю природою або рухаються або знаходяться у спокої” [14, 130].

Рух і спокій, динаміка і статика, синхронія й діяxронія в мові були об'єктами дослідження багатьох лінгвістів. І. Бодуен де Куртене одним із перших почав вивчати живі мови та обґрунтував важливість статичного (описового) аналізу мови в той час, коли у мовознавстві був панівним порівняльно-історичний аналіз. Ще у 1878 р. у “Докладній програмі лекцій в 1877–1878 навчальному році” запропонував розмежовувати “закони рівноваги мови” і “закони історичного руху мови”, відносячи вивчення перших до завдань статичної, других – динамічної, виділяв динамічну фонетику та історичну. Динамічна фонетика досліджує причини й умови мовних змін над індивідуальною мовою, а радше – над цілою масою індивідуальних мов. Історична фонетика досліджує племінні мови і розглядає мову у взаємному спілкуванні і в умовах суспільства. Однак, історична фонетика, констатуючи зміни в системі мови, не зачіпає причинної сторони цих змін [6, 118].

Бодуен де Куртене вважав, що при діяxронічному лінгвістичному аналізі потрібно враховувати системний характер мови, він говорив: “в мові, як і взагалі в природі, все змінюється. Спокій, зупинка, застій – явище, яке здається; це частковий випадок руху при умові мінімальних змін. Статика мови – це тільки частковий випадок її динаміки або швидше кінематики” [1, 13].

Дослідники творчості мовознавця замість двочленної системи статика – динаміка відзначають тричленну бодуєнівську систему категорій: статика – динаміка – історія. Найбільше це виявляється при описі звукової системи. Під статикою дослідник розуміє “опис і дослідження наявного без урахування понять мінливості”, тобто “дескриптивна частина фонетики”, під динамікою – “дослідження і визначення умов мінливості”, тобто каузальна частина фонетики. Історична фонетика ж констатує зміни в системі мови [6, 118].

Поняття “синхронія” та “діахронія”, які характеризують стан мови, її функціонування в даний момент, її історію і розвиток від стадії до стадії, ввів у науковий обіг Фердінан де Сосюр. Він розглядав синхронію в якості статичного аспекту мови, виключаючи будь-яке втручання часу, а діахронію як еволюцію мови в часі. Звідси походить потреба виділити нові незалежні дисципліни – синхронічну та діахронічну лінгвістики. Він вважав, що лінгвістичне дослідження тільки тоді правильне, коли враховано діахронічні та синхронічні аспекти мови. Діахронічне дослідження повинне ґрунтуватись на ретельно виконаних синхронічних описах; дослідження змін, які відбуваються у історичному розвитку мови неможливе без досконалого синхронічного аналізу мови на певних етапах її еволюції.

Важливим етапом у розвитку мовознавства була діяльність Празької лінгвістичної школи, представники якої намагались пом'якшити межу між синхронією та діахронією, яку проводив Ф. де Сосюр. Вони зосереджували увагу на функціонування мови в суспільстві, тому й підкреслювали “нестатичний, динамічний характер мовної системи на сучасному етапі її розвитку”, вони досліджували зміни насамперед у системах фонологічних і частково морфологічних. Зовсім не вивчали синтаксис та лексику [3, 7].

Одним із членів Празької лінгвістичної школи був Й. Вахек, який вважав, що “мова – нестатична структура, що вона завжди перебуває у русі, що в мові не буває рівноваги, що в ній завжди є явища старі, які зникають і нові, які народжуються”, а коли мова йде про синтаксичні або лексико-семантичні проблеми, то тут, на думку дослідника, “ми маємо справу не з безпосередніми відносинами між старими явищами і явищами, які їх змінюють, а з паралельним використанням двох способів вираження – більш “примітивного” і більш складного. Ці двоякого змісту коливання здійснюють постійний вплив на мову; ми не можемо їх розділити, але ми можемо розглядати їх окремо, хоч у самій мові вони співіснують” [2, 261]. Він вважає правильним, що структурна лінгвістика Празької школи найбільш важливою задачею ставить вирішення синхронічних проблем. Однак, представники Празької школи розуміють, що наукове пізнання мови можливе лише при поєднанні синхронічних та діахронічних методів [2, 196].

На думку словацького мовознавця Яна Горецького, дослідження динаміки мови повинно виходити з таких головних понять: “з одного боку, є основні вияви, наслідки динамічних процесів як внутрішнього напруження системи (наприклад, варіантність, відношення центр – периферія), а з другого процеси, які ведуть до динамічного, нестатичного характеру системи” [3, 8]. Він вважав, що динаміка існує завдяки процесам, що ведуть до динамічності. Наслідками динамічності і динаміки є існування багатьох виражальних засобів варіантності. Велике значення тут займає розвиток і стан лексичного фонду мови. Ян Горецький зауважує, що у мові безперервно виникають назви прямої та аналогічної номінації, а на їх основі розгортається вторинна номінація, що динамічність мови забезпечується процесом неологізації та архаїзації. Він зазначає, що “з одного боку, до літературної мови потрапляють різні вирази з нижчих сфер мовної системи, наприклад, із сленгу та професіоналізмів, а з другого –

багато назв переходять до розряду книжних, застарівають і зникають” [3, 9]. Цей процес підтримується термінологізацією та детермінологізацією, які спочатку виникають як спеціальні терміни, а потім входять до розряду загальноживаної лексики і з часом можуть втрачати термінологічний характер і детермінологізуватися. Ще одним важливим динамічним процесом є інтернаціоналізація і запозичення слів з інших мов та їх адаптація, зокрема калькування рідної мови.

Також недвозначним виявом динамічного розвитку мови Ян Горецький вважає стратифікацію та рестратифікацію національної мови, яка ґрунтується на існуванні та утворенні її окремих форм. У російській мові М.М. Гухман розрізняє п'ять страт: літературна мова, розмовна мова (“обиходно-разговорный язык”), просторіччя (регіональне й нейтральне), напівдіалекти і, нарешті, територіальні та соціальні діалекти. Однак, межі між стратами визначені ще не достатньо і спостерігаються переходи окремих виражальних засобів з однієї страти в іншу [3, 10].

У дисертаційній роботі “Динаміка і статика в діалектних просторових конструкціях (на матеріалі II тому АУМ)” О.М. Костів розглядає погляди мовознавців на проблему співвідношення статичного і динамічного з особливою увагою до засад Празької лінгвістичної школи у поєднанні з поглядами Ф. де Сосюра на одиниці лінгвогеографічних досліджень та системно-структурним підходом авторів Атласу української мови до висвітлення рис українського діалектного простору [4, 16].

У сучасній українській мові концепти статичності й динаміки найчастіше виражаються дієсловами. На думку В.М. Русанівського, дієслово – це і носій динамічної ознаки, і здебільшого центр предикації, тобто основа речення, і база для створення багатьох художніх образів, і одне з важливих стилерозрізняючих ознак [10, 17].

Під дієсловами руху розуміємо групу дієслів, які пов'язані між собою семантично, морфологічно та категоріально. Ці дієслова вказують на процес переміщення вперед і назад, рух у різних напрямках, рух по колу. Ядро семантичного поля дієслів руху в українській мові складають дієслова *йти, летіти, їхати*.

Усім дієсловам на позначення руху властива сема *спрямованості переміщення*. Дієслова руху означають переміщення, яке відбувається в одному визначеному напрямку, або ж у невизначеному напрямку, і в залежності від цього поділяються на лексеми, що мають значення спрямованого (*йти, бігти, летіти, брести*) або неспрямованого (*ходити, бігати, літати, бродити*) переміщення. В.М. Русанівський називає такий рух односпрямованим та різноспрямованим [11, 231].

В українській мові дієслів, які незалежно від контексту означають неспрямоване переміщення, значно менше, ніж лексем, що позначають спрямований рух (контекст визначає спрямованість навіть тих дієслів, які поза контекстом не мають чіткого виявлення спрямованості переміщення). Лиш дієслова *вештатися, блукати, нікати, шастати, шлятися* та подібні майже за всіх умов зберігають невиразну спрямованість [9, 20].

Загальними абстрактними категоріальними семами, які притаманні більшості дієслів української мови, як визначає М.П. Лесюк, є :1) *спосіб руху*; 2) *сфера руху*; 3) *відношення руху до суб'єкта – об'єкта* [7, 21].

Ознаку “спосіб руху” конкретизують семи “рух без допоміжних засобів, самостійно” (наприклад, *бігти, вести, знати, іти, нести*) та “рух за допомогою транспортних засобів” (*везти, їхати*). Наведені дієслова вимагають обов'язкової конкретизації цієї абстрактної семантичної категорії в контексті: *птах, літак летить* (без допоміжних засобів) і *людина летить на літаку; риба пливе у воді* (самостійно) і *пасажири плывуть на пароплаві* і подібне.

Семантична категорія “сфера руху” виражається в таких ознаках: 1) “по землі”; 2) “по воді”; 3) “у повітрі”. Друга ознака передається за допомогою синонімічного ряду дієслова плити (плисти), третя – летіти, решта дієслів належить до першої ознаки – “по землі”.

В українській мові наявна група дієслів руху, яка означає переміщення суб'єкта чи об'єкта без вказівки на середовище і спосіб (прибути / прибувати, досягти / досягати та ін.). Категоріальна сема “відношення руху до суб'єкта-об'єкта” притаманна всім дієсловам. За цією ознакою відбувається поділ дієслів на дві групи: на ті, що означають переміщення тільки суб'єкта (*бігти, летіти, їхати, іти*) й ті, що передають одночасно переміщення і суб'єкта, і об'єкта (*везти, вести, знати, котити*). Проте дієслова *знати, ганяти, котити, тягти, нести* залежно від контексту можуть вживатися як дієслова “суб'єктного” руху, тобто вони потребують конкретизації свого значення в контексті.

Дієсловам руху властива й така сема як *темп переміщення*, що є емоційно-експресивною ознакою дієслова. Дієслова руху передають переміщення нормального темпу (ходити, плавати); швидкого темпу (мчати, чкурнути); рух повільний, чимось утруднений (плестися, волочитися) та невизначеного темпу (вирушити, досягнути) [9, 170].

З погляду стилістичної та стильової диференціації назви руху поділяються на дві великі групи. До першої належать *стилістично нейтральні*, або *міжстильові, лексеми*, до другої – *лексеми стилістично забарвлені* або співвіднесені лише з одним чи кількома функціональними стилями. У кількісному співвідношенні стилістично-нейтральних лексем набагато більше, ніж стилістично забарвлених.

Серед слів на позначення руху, співвіднесених з функціональними стилями, досить велику групу складають так звані розмовні слова, поширені в розмовно-побутовому стилі усного мовлення, наприклад: *блукати, вештатися, випиратися, випихатися, вичапати, впахатися, дочалапати, мотатися, рачкувати, тинятися, сновигати, топати, чалапати, шастати* та ін.

Функціонує чимало слів з додатковим стилістичним навантаженням, що надає їх значенню іронічного, жартівливого, фамільярного й інших відтінків, наприклад: *дотьопатися, задкувати, змиватися, пертися, потаскатися, приволочитися, умиватися*.

У лінгвістичній та філософській науці на сьогодні є вагомій праці, присвячені дослідженню концептів динаміки і статичності, однак це питання ще не широко розкрито, тому й потребує свого **подальшого вивчення**.

Література

1. Бодуен де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию : в 2 т. / И. А. Бодуен де Куртенэ. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1 : Избранные труды по общему языкознанию. – 1963. – С. 224–254
2. Вахек Й. Лингвистический словарь Пражской школы / Й. Вахек. – М. : Прогресс, 1964. – 350 с.
3. Горещкий Я. Динамічність і динаміка в мові / Я. Горещкий // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 7–11.
4. Костів О. М. Динаміка і статика в діалектних просторових конструкціях (на мат. II тому АУМ) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / О. М. Костів. – Л., 2003. – 20 с.
5. Кравець Л. В. Метафорична репрезентація концепту “час” в українській поезії ХХ ст. // Лінгвостилістика : об'єкт – стиль, мета – оцінка : збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / відп. ред. академік НАН України В. Г. Склярєнко / Л. В. Кравець. – К., 2007. – С. 192–198.
6. Леонтьев А. А. Общелингвистические взгляды И. А. Бодуена де Куртенэ / А. А. Леонтьев // Вопросы языкознания. – 1959. – № 6. – С. 115–124.
7. Лесюк М. П. Словообразовательные гнезда корней со значением движения в современном украинском языке : дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / М. П. Лесюк. – К., 1982. – 300 с.
8. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : [учебн. пособие]. – [3-е изд., испр.] / В. А. Маслова. – М. : Наука, 2007. – 294 с.
9. Орлова Т. М. Семантична структура та лінгвостилістичні можливості назв руху в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова / Т. М. Орлова. – Запоріжжя, 1999. – 259 с.
10. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ / В. М. Русанівський. – К. : Радянська школа, 1977. – 112 с.
11. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К., 1971. – 316 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
13. Сморг Л. О. Філософія : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / Л. О. Сморг. – К. : Конкорд, 2004. – 416 с.
14. Философская мысль в Киеве : историко-философский очерк / [В. Д. Белодед, В. А. Буслинский, А. К. Бычко] ; под ред. В. И. Шинкарук. – К. : Наукова думка, 1982. – 357 с.
15. Філософія : короткий виклад: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [Щерба С. П., Тофтул М. Г., Заглада О. А., Федоренко В. О., Хобта І. П.]. – К. : Кондор, 2003. – 352 с.
16. Філософія : підручник для вищої школи / [Афанасенко В. С., Волович В. І., Головченко В. Т., Горлач М. І., Кремень В. Г.] ; заг. ред. В. Г. Кремень, М. І. Горлач. – [Вид. 3-є, перероб. та доп.]. – Х. : Прапор, 2004. – 735 с.

Анотація

Статтю присвячено аналізу наукових досліджень концептів динаміки і статичності у лінгвофілософській науці, досліджена поява і розвиток цих концептів, представлено семантичну класифікацію дієслівних лексем, що позначають рух.

Ключові слова: концепт, динаміка, статика, дієслова руху.

Анотація

Статья посвящена анализу научных исследований концептов динамики и статики в лингвофилософской науке, исследовано появление и развитие этих концептов, представлено семантическую классификацию глагольных лексем, обозначающих движение.

Ключевые слова: концепт, динамика, статика, глаголы движения.

Summary

Article is devoted the analysis of scientific researches concepts dynamics and a statics in a linguistic science, occurrence and development of these concepts is investigated, presented semantic classification of the verbal lexemes designating movement.

Keywords: concept, dynamics, statics, verbs of motion.

УДК [811.161.2+811.163.1]:821.161.2"8"

Корнієнко С.І.,

кандидат філологічних наук,

Бердянський державний педагогічний університет

СТИЛІСТИЧНА БАГАТОБАРВНІСТЬ СТАРОСЛОВ'ЯНІЗМІВ У РІЗНИХ ЖАНРАХ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Старослов'янізми досить активно викривувалися письменниками ХІХ ст. у їх художній творчості. Дослідження стилістичних функцій старослов'янізмів у художній літературі дозволяє окреслити їхній функціональний статус в українській літературній мові періоду її формування й активного розвитку.

Як специфічний різновид запозичень старослов'янська лексика набула ряду особливих функцій, пов'язаних не лише з семантикою кожного окремого слова, а й з її стилістичним призначенням. "Стилістика ж, – як зазначає Л.І. Мацько, – виділяє в лексичному складі мови ту частину, яка за протиставленням до нейтральних слів набуває стилістичної значимості. Завдяки останньому старослов'янізми через свої фонетичні та морфологічні ознаки зберігають асоціативні зв'язки зі своєю системою високого, урочистого стилю (колориту) мовлення або зниженого, просторічного; мейоративної чи пейоративної оцінки; позитивних чи негативних емоцій тощо" [100, 37]. Вивчення стилістичних можливостей старослов'янських запозичень передбачає з'ясування особливостей їхнього використання.

Найдавніші запозичення в українській мові завжди викликали і викликають інтерес у лінгвістів. Тема лексичних старослов'янізмів, вживаних у художніх творах ХІХ ст. є особливо цікавою, оскільки ця доба знаменує формування нової української літератури і нової української літературної мови, що й зумовлює **актуальність** даного дослідження. Потреба в ньому спричинена також і тим, що вживання старослов'янізмів тісно пов'язане з духовною культурою народу. Саме тому на сьогодні зростає зацікавлення цією групою слів як у лінгвістичному, так і в історичному та культурологічному аспектах.

Мета роботи – схарактеризувати стилістичний аспект лексичних старослов'янізмів в українській літературній мові ХІХ ст. на матеріалі творів провідних письменників цього періоду.